

GOLI OTOK

**KRATEK VODNIK SKOZI ZGODOVINO TABORIŠČA
NA GOLEM OTOKU**

Regionalna pisarna Fundacije Friedrich Ebert v Zagrebu

Fundacija Friedrich Ebert (FES) je najstarejša politična fundacija v Nemčiji z bogato tradicijo socialne demokracije, ki sega v leto 1925. Delo naše politične Fundacije se osredotoča na temeljne ideje in vrednote socialne demokracije: svobodo, pravičnost in solidarnost. To nas povezuje s socialno demokracijo in neodvisnimi sindikati.

Regionalna pisarna Fundacije Friedrich Ebert v Zagrebu je bila odprta leta 1996 in je odgovorna za projekte na Hrvaškem in v Sloveniji. Glavne sestavine našega dela so krepitev demokratičnih institucij, razprava o konceptih gospodarskih in socialnih reform, mednarodna sprava in dialog, podpora in spodbujanje sindikalnih dejavnosti ter podpora organizacijam za razvoj dejavne in pluralistične civilne družbe.

Documenta – Center za soočanje s preteklostjo

Documenta – Center za soočanje s preteklostjo - je bila ustanovljena leta 2004 z namenom spodbuditi proces družbenega soočanja s preteklostjo in okrepiti javni dialog o travmatičnih zgodovinskih dogodkih, ki so zaznamovali hrvaško in evropsko družbo v 20. stoletju. Documenta posebno pozornost namenja trpljenju posameznikov in družbenih skupin v vojnah ter žrtvam ideološko motiviranega nasilja na Hrvaškem in v sosednjih državah.

Pri gradnji demokratičnega pluralizma in družbe miru Documenta sodeluje s številnimi javnimi institucijami, nevladnimi organizacijami in mediji na Hrvaškem ter v drugih državah. Dejavnosti Documente so organizirane v treh osnovnih programih: (1) Dokumentiranje, (2) Javni dialog in javne politike ter (3) Izboljšanje pravosodnih standardov in praks.

GOLI OTOK

KRATEK VODNIK SKOZI ZGODOVINO TABORIŠČA NA GOLEM OTOKU

dr. sc. Martin Previšić

docent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete
Univerze v Zagrebu

dr. sc. Boris Stamenić

koordinator programskega področja »Kultura spomina«
Documenta – Center za soočanje s preteklostjo

Vladi Bralić, dipl. inž. arh.

doktorski študent na Fakulteti za arhitekturo v Zagrebu

Vsebina

Zakaj je potrebna publikacija o Golem otoku	2
Zakaj ohranjamo spomin na Goli otok	3
Zgodovinski kontekst nastanka taborišča na Golem otoku	5
Goli otok 1949–1956	7
Goli otok 1956–1988	9
Obisk Golega otoka v 60 minutah	10
1 – Pristanišče	12
2 – Hotel	13
3 – Velika žica	14
4 – Center taboriščne samouprave	15
5 – Petrova rupa	16
6 – Rezervoar za vodo	17
7 – Delavnice	18
8 – Kamnita zgradba	19
Ženska taborišča	21
Goli otok – jugoslovanska javna skrivnost	25
Goli otok v sodobni hrvaški kulturi spomina	27
Literatura	31
Geografski zemljevid Golega otoka	32

Zakaj je potrebna publikacija o Golem otoku

Za Fundacijo Friedrich Ebert, institucijo, ki se ukvarja s političnim izobraževanjem, je zgodovina vedno kraj učenja – kdor se srečuje z zgodovino, bi moral to početi z dvojnimi spoznavnim interesom: predvsem, da bi razumel, kaj se je in kdaj, zakaj ter s kakšnimi posledicami zgodilo, pa tudi, da bi iz zgodovine črpal nauke za sedanjost in prihodnost. Fundacija je s svojim oddelkom za zgodovino dala obsežen prispevek k raziskovanju zgodovine fašizma v Nemčiji, zgodovini delavskega gibanja in njegovih osrednjih protagonistov ter družbeni zgodovini.

Po poti kritične zgodovinske znanosti se je Fundacija Friedricha Eberta s to brošuro odločila prispevati k razumevanju dogodkov na majhnem jadranskem otoku – Golem otoku – in omogočiti, da se iz opisanih dogodkov, struktur in povezav za sedanjost ter prihodnost naučimo lekcije.

Veseli bomo, če bodo bralke in bralci te brošure Goli otok obiskali z njo v prtljagi in če bodo skupaj z lepotami in če bodo skupaj z lepotami narave začutili človeško trpljenje, ki se je tam zgodilo. Spoprijemanje z zgodovino Golega otoka prispeva k temu, da se ne pozabi trpljenja zapornikov, ki so bili tam zaprti v obdobju med letoma 1949 in 1956. Obiskovalci otoka bodo ozavestili, da ni sprejemljivo odvzeti prostosti ljudem samo zato, ker razmišljajo drugače od vladajočih. Naposled upamo, da jih bo ta brošura opogumila, da se zavzamejo za svobodo in solidarnost ter proti nepravilnosti in represiji – ne glede na to, kje se dogajata. Pri tem se zavedamo, da Goli otok ne more simbolizirati vseh tistih krajev na svetu, kjer so se dogajale bistveno večje strahote. Iskreno se zahvaljujem avtorjem publikacije – Martinu Previšiču, Vladiju Braliću in Borisu Stameniću, ki so to pomembno zgodovinsko raziskovanje naredili dostopno širšemu krogu bralcev. Prav tako se zahvaljujem Vesni Ibršimović za grafično oblikovanje publikacije in Blanki Smoljan iz Fundacije Friedrich Ebert za predano delo v ozadju, brez katerega te brošure ne bi bilo.

Türkan Karakurt,

direktorica pisarne Fundacije Friedrich Ebert v Zagrebu

Zakaj ohranjamo spomin na Goli otok

Goli otok je kraj, obeležen z represijo jugoslovskega komunističnega režima nad tisočimi posamezniki, ki so bili na otoku ujeti. Negostoljuben in nenaseljen otok med Rabom in Senjem predstavlja enega izmed simbolično najpomembnejših krajev v sodobni zgodovini Hrvaške oziroma nekdanje Jugoslavije. Toda od nekdanjega taborišča, pozneje zopora na Golem otoku, so ostale samo dotrajane in opustošene stavbe, kjer se pozimi pasejo ovce, poleti pa se sprehajajo turisti v iskanju izkušnje »jadranskega Alcatraza«, ki jim jih prodajajo turistične agencije in lokalni lastniki ladij.

Čeprav so za Goli otok slišali že skoraj vsi na Hrvaškem, redki lahko o njem povedo več kot zgolj nekaj povedi. Eden izmed pomembnejših razlogov za to nesorazmerje je bilo do nedavnega pomanjkanje obsežnih znanstvenih raziskav o Golem otoku. Z objavo knjige »Zgodovina Golega otoka« dr. Martina Previšiča v začetku leta 2019 je bil narejen velik korak v znanstvenem raziskovanju te pomembne teme. Vendar Previšičeva knjiga, ki obsega šeststo strani, močno presega potrebo po informiranju povprečnega obiskovalca oziroma širše javnosti.

Ta brošura je nastala v sodelovanju z dr. Martinom Previšičem in predstavlja kratek uvod v tematiko politične zgodovine Golega otoka ter vodič po delu otoka, ki ga obiskovalci najpogosteje obiskujejo. Rezultati večletnega znanstvenega raziskovanja dr. Previšiča so bralcem predstavljeni na razumljiv in preprost način, primeren za bralce, ki nimajo predznanja o Golem otoku ali politični zgodovini Hrvaške.

Poleg nujenja osnovnih informacij o taborišču, kasneje zoporu na Golem otoku, je cilj te brošure spodbuditi bralce k razmišljanju o ideološko motiviranem nasilju v okviru različnih vladnih režimov na področju Hrvaške v 20. stoletju. Hkrati želimo poudariti pomembnost ohranjanja človekovih pravic in svoboščin vsakega posameznika ter spodbuditi empatijo do žrtev političnega in ideološkega nasilja.

Izobraževanje javnosti ob spodbujanju kritične refleksije in javnega dialoga dojemajo kot temeljne postulate izgradnje družbeno zavednih državljanov, pripravljenih nasprotovati kaznovanju svobode govora, mišljenja in delovanja v okvirih ustavne in pravne ureditve. S to brošuro o Golem otoku želimo prispevati k izgradnji družbe, ki temelji na demokratičnih in državljskih vrednotah, torej družbe, ki se ji Goli otok nikoli več ne bo zgodil.

dr. Boris Stamenić

ZGODOVINSKI KONTEKST NASTANKA TABORIŠČA NA GOLEM OTOKU

Komunistična Jugoslavija je bila ena izmed najzvestejših privrženek Sovjetske zveze v letih po drugi svetovni vojni. Jugoslovanski komunisti so skušali kopirati sovjetske vzorce na področju politike, kulture, gospodarstva, sodstva in na številnih drugih področjih. Stalinove slike so bile pogost prizor v različnih državnih institucijah, brezmejno poveličevanje Sovjetske zveze in njenega vodje pa je napolnilo javni prostor. Toda jugoslovanske komuniste je vodilo prepričanje, da morajo okrepiti svojo regionalno vlogo in širiti komunizem tudi zunaj meja Jugoslavije. Takšna politika jih je pripeljala do konflikta s Sovjetsko zvezo, ki ji niso ustrezale jugoslovanske samostojne akcije v Grčiji, Bolgariji in Albaniji.

28. junija 1948 so Sovjeti objavili resolucijo Informbiroja, katere cilj sta bila pritisk na Jugoslavijo in odstranitev tedanjega vodstva, vendar vodstvo Komunistične partije Jugoslavije ni padlo. Ker je bil konflikt do takrat skrit, je razglasitev resolucije Informbiroja povzročila šok med državljani države. Po treh letih intenzivne stalinizacije Jugoslavije je bilo težko sprejeti dejstvo, da Sovjetska zveza in Stalin nista več njena prijatelja. Po razglasitvi resolucije so Sovjeti Jugoslavijo gospodarsko in diplomatsko izolirali, obstajali so celo znaki vojaškega posredovanja. Hkrati so se v državi začeli pojavljati lbeovci, privrženci Sovjetske zveze, pa tudi ljudje, ki so bili zmedeni zaradi novih političnih razmer.

Pol leta po objavi resolucije Informbiroja, ko je postalo jasno, da do sprave s Sovjetsko zvezo ne bo prišlo in da je mogoče pričakovati samo nadaljnje poslabšanje odnosov, so se jugoslovanski komunisti spopadli z resnično in potencialno opozicijo v svojih vrstah ter začeli organizirati sistem taborišč in zaporov za zaprtje lbeovcev, med katerimi je bilo največje taborišče na Golem otoku, ustanovljeno julija 1949.

Številni otoki po svetu so v zgodovini služili kot zaporni prostori za politične nasprotnike. Izolirani jadranski otok, ki se nahaja daleč od vzhodnih meja države, se je jugoslovanski tajni policiji, ki se je takrat imenovala Uprava državne

GOLI OTOK 1949–1956

varnosti (UDBA), ponujal kot logična rešitev za izolacijo resničnih in domnevnih Stalinovih zagovornikov. Na otoku namreč ni bilo pitne vode ali primerne zemlje in podnebja, zato ni bil naseljen ali primeren za razvoj kmetijstva, razen za občasen ribolov in vzrejo ovac. Kljub položaju na razmeroma gosto poseljenem delu Jadrana je Goli otok s površino 4,54 kvadratnega kilometra ostal zapuščen.

Večji del otoka je nezaščiten pred pogostimi sunki močne burje, delno pa je zaščiten le en del jugozahodne obale Golega otoka. Prav v tem delu je nastal naravni pristop do otoka, na katerem je kasneje med gradnjo taborišča vzniknilo pristanišče. Za preostalo nedostopno obalo, zlasti severno in vzhodno stran otoka, so značilne vrste sotesk, visoke približno 200 metrov in dolge približno štiri kilometre. Najvišji vrh otoka je Glavina (227 metrov), medtem ko okoliške morske globine segajo do 30 metrov, največja globina pa je bila zabeležena pod vzhodno obalo, in sicer kar 103 metre.

Zaradi teh značilnosti je bil otok naravno izoliran. Geološka struktura, v kateri prevladujejo apnenčaste kamnine, je najbolj vplivala na neobstoj vodnih virov ali stalne površinske tokove na otoku, zato je otoška vegetacija ostala osiromašena. Skalnata pobočja le občasno prekrivajo suha travišča. Na jugozahodnem delu Golega otoka, ki je nekoliko bolj zaščiten pred vetrom, se je po ustanovitvi taborišča začelo pogozdovanje. Gozdnata območja danes predstavljajo edini »zeleni« del otoka.

Tudi samo podnebje otoka je nakazovalo, da je Goli otok sprejemljiv kraj za taborišče tovrstnega tipa. Po klasifikacijah na otoku prevladuje zmerno toplo in vlažno podnebje z vročimi poletji. Pozimi so sunki do 150 km/h zelo pogosti, ko temperatura pade na -8°C . Ob upoštevanju vseh zgoraj navedenih geografskih določil je bil Goli otok primeren kraj za ustanovitev taborišča, ostre podnebne razmere pa so se taboriščnikom vtisnile v spomin kot ena izmed glavnih značilnosti taborišča.

Goli otok je bil največje taborišče v sistemu taborišč in zaporov za zapiranje Ibeovcev. V šestih letih njegovega obstoja je skozenj prešlo približno 13.000 ljudi, 287 ljudi pa je na različne načine preminulo na otoku. Med letoma 1949 in 1956 je bilo na Golem otoku več manjših taborišč – tri za moške in eno za ženske. Jugoslovanska tajna policija (UDBA) je vodila taborišče in je pridržane taboriščnike silila k teroriziranju drugih taboriščnikov. Celoten sistem Golega otoka je temeljil na zamisli, da mora pridržani taboriščnik ovajati druge Stalinove privržence na celini ter fizično in ustno napasti tiste pridržane taboriščnike, ki so še vedno podpirali Sovjetsko zvezo.

Na Golem otoku je obstajal cel proizvodni obrat, kjer so pridržani taboriščniki delali v težkih razmerah; kamnolomi, žage, izdelava pohištva, pridobivanje peska, popravila manjših ladij, proizvodnja ploščic itd. Taboriščniki so večino dneva delali v enem izmed teh proizvodnih obratov in tako tajni policiji zagotavljali zaslužek. Taborišče je bilo zaprto konec leta 1956, in sicer po koncu spora s Sovjetsko zvezo.

Ko gre za konkretna taborišča (tako imenovana delovišča) na Golem otoku, je treba poudariti, da je v razmeroma kratkem obdobju od leta 1949 do leta 1956, po objavi Resolucije Informbiroja leta 1948, takratna vlada za potrebe t. i. politične prevzgoje obsojencev (Ibeovcev) osamljeni otok spremenila v skrivno taborišče. V samo nekaj letih so na otoku v največji tajnosti postavili in uredili različne zgradbe za sprejem obsojencev, kmalu pa je bil ustanovljen tudi industrijski obrat, ki je imel več funkcij.

Z organiziranjem skrbno izbranih prostorov za izolacijo obsojencev, obdanih z bodečo žico ali visokim zidom, nastanitev za skupinsko bivanje, posamezne celice (samice), upravne zgradbe za preiskovalce in varnostno službo, bunkerjev in stražarnic za stražarje ter območij prisilnega dela (kamnolomi, prostori za pogozdovanje otoka, kmetijska zemljišča), so bili zasnovani prostori, prilagojeni posebni otoški

pokrajini, vendar tudi strogo namenjeni osnovni funkciji taborišča. Vsi ti prostori in zgradbe so omogočali izvajanje izolacijskega življenja, vzpostavljanje taboriščne discipline ter izvajanje piramidalnega sistema upravljanja in nadzora, da bi v največji možni meri zagotovili osnovno politično funkcijo taborišča: politično prevzgojo obsojencev.

Na Golem otoku so obstajala štiri taborišča: prvo taborišče »Stara žica« v trajanju od leta 1949 do leta 1950, drugo taborišče »Velika žica« v trajanju od leta 1950 do leta 1954 in tretje golootoško taborišče (R-5 ali žensko taborišče), ki je obstajalo od leta 1951 do leta 1952. Vsi so se nahajali nad naravnimi zalivi Tatinja, Vela Draga in Vela Senjska, sredi gole kamnite pokrajine otoka, na posebnem mestu kamnitih dolin, ki so oblikovale kraške hudournike in tako ustvarile naravno mesto za taborišča.

V primerjavi z drugimi golootoškim taborišči je bilo četrto taborišče »Petrova rupa«, ki je obstajalo od leta 1950 do leta 1954, v notranjosti otoka. Vendar je bilo to popolnoma izolirano taborišče za »nepopravljive lbeovce« skrito pred drugimi taborišči na Golem otoku, da bi to skupino posebnih lbeovcev izolirali od drugih obsojencev. To taborišče je nastalo v zapuščenih rudarskih jami, ki so jo izkopali med obema vojnama, ko so v rudarskih izkopavanjih iskali rudo boksita.

Poudariti je treba, da je bil Goli otok največje internacijsko taborišče za resnične in domnevne Stalinove privržence, kjer je bila internirana večina ljudi. Vendar ni bilo edino. Poleg njega sta bili na otoku Grgur še dve taborišči – eno za ženske in eno za častnike jugoslovanske vojske. Poleg tega so bili lbeovci internirani v zaporih v Bileći, Požarevcu, Stari Gradški, zaporu na otoku Ugljan in v taborišču Ramski rit blizu meje z Romunijo. Vendar pa je taborišče na Golem otoku edino med celotnim trajanjem konflikta od leta 1949 do leta 1956 delovalo kot mesto internacije lbeovcev. V različnih taboriščih in zaporih v Jugoslaviji je bilo zaradi obtožb podpore Stalinu v omenjenem obdobju zaprtih skupaj 15.737 ljudi.

GOLI OTOK 1956–1988

Ločiti je treba taborišče na Golem otoku, ki je bilo postavljeno z namenom »politične prevzgoje« lbeovcev, in poznejši zapor na Golem otoku. Prvotno taborišče je bilo pod neposredno upravo zvezne UDBE, poznejši zapor pa je bil v pristojnosti republiškega SUP-a (Sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Hrvaške). Sama struktura in pomen kasnejšega zapora sta bila drugačna, prav tako tudi struktura zapornikov.

Po koncu konflikta s Stalinom je bil Goli otok začasno zaprt, vendar je jugoslovanska tajna policija ugotovila, da je proizvodni obrat na otoku preveč donosen, da bi ga kar tako zapustili. Čeprav je taborišče na Golem otoku (do takrat imenovano »Marmorna delavnica«) leta 1953 dobilo novo ime »Kazensko-poboljševalni dom Rab – Goli otok«, je šele po letu 1956 začelo delovati kot zapor za prestopnike, mlajše polnoletne, kriminalce in politične zapornike. Današnji videz ostankov Golega otoka v veliki meri izvira iz časa zapora na Golem otoku, čeprav obstajajo številne zgradbe, ki izvirajo iz časov taborišča. Stavba za prestajanje kazni na Golem otoku je bila leta 1988 zaprta, nato pa skoraj popolnoma opustošena.

Zaporniške zgradbe na mestu nekdanjega taborišča »Velika žica«
Avtor fotografije: Darko Bavoljak

OBISK GOLEGA OTOKA V 60 MINUTAH

- 1** Pristanišče
- 2** Hotel
- 3** Velika žica
- 4** Center taboriščne samouprave
- 5** Petrova rupa
- 6** Rezervoar za vodo
- 7** Delavnice
- 8** Kamnita zgradba

1

PRISTANIŠČE

Ladje s taboriščniki in tudi z različnimi materiali so najpogosteje plule iz pristanišča Bakar in prispele v »pristanišče« na Golem otoku, ki je nastalo med gradnjo taborišča leta 1949. Kmalu so bila zgrajena različna gospodarska poslopja in pripadajoča infrastruktura majhnega pristanišča ter na otoku zgrajena manjša remontna ladjedelnica.

»Pristanišče« je taboriščnikom ostalo v slabem spominu, ker se je v njegovi bližini začel špalir, dvored, ki je včasih štel več kot tisoč ljudi, skozi katerega so šli in bili pretepani novi taboriščniki. Zabeležene so bile številne smrti taboriščnikov, ki niso zdržali špalirja.

Fotografija pristanišča

Vir: Arhiv Združenja Goli otok »Ante Zemljak«, avtor neznan

2

HOTEL

Fotografija zgradbe t. i. »Hotela«

Vir: Arhiv Združenja Goli otok »Ante Zemljak«, avtor neznan

Tako imenovani »Hotel« je zgradba, ki je bila zgrajena leta 1950 in je služila kot nastanitveni objekt za preiskovalce UDBE (1. nadstropje) ter prostor za zasliševanje taboriščnikov in kosilo (pritličje). Današnji gozd okoli stavbe »Hotel« je rezultat pogozdovanja, ki se je začelo leta 1950. Ustanovitev taborišča na Golem otoku namreč ni vplivala samo na taboriščnike, temveč je spremenila tudi okolje na Golem otoku. Prostor pred tako imenovano stavbo »Hotel« je bil prvotno narejen iz kraškega kamna, kot je razvidno s fotografije. Uprava taborišča je želela pogozditi Goli otok ali vsaj njegove dele, kjer je bilo to mogoče. Zemljo so pripeljali z bližnjih otokov in se je uporabljala predvsem za saditev dreves, večinoma borovcev. Tajna policija je tudi tu kombinirala politično prevzgojo in prisilno delo. Taboriščniki so morali ure in ure mirno stati, da so sadike s svojimi telesi zaščitili pred močnim soncem.

S povečanjem števila aretiranih Ibeovcev se je povečalo tudi število taboriščnikov na Golem otoku. Tako so nastanitvene kapacitete v prvem taborišču »Stara žica« postale nezadostne, zato se je uprava taborišča odločila zgraditi drugo večje taborišče, znano kot »Velika žica« ali »Žica«. Taborišče je bilo zgrajeno leta 1950 in je imelo več kot 20 zidanih paviljonov, v vsakem pa je lahko bilo približno 250 kaznjencev. »Veliko žico« je obdajala bodeča žica s stražnicami, v bližini pa je bilo zgrajeno majhno pristanišče. Tu so bile tudi stavbe, zgrajene za kulturni odsek, kuhinja, skladišča, sanitarije itd. Po zaprtju taborišča so rekonstruirali prav »Žico« in na tem prostoru ustanovili zapor KPD Goli Otok. Prvotne zgradbe, vidne na fotografiji, so bile uničene. Današnji videz lokacije v veliki meri odraža podobo zapora iz poznejših desetletij.

Fotografija taborišča »Velika žica«
Vir: Arhiv Združenja Goli otok »Ante Zemljak«, avtor neznan

Fotografija zgradbe Centra taboriščne samouprave
Avtor: Darko Bavoljak

Taborišče na Golem otoku je imelo posebno upravno strukturo. Sama UDBA, jugoslovanska tajna policija, v samem taborišču skorajda ni bila prisotna. Vzpostavila je sistem taboriščne samouprave, kjer so privilegirani taboriščniki upravljali druge kaznjence. Vzpostavljen je bil celoten sistem privilegijev in notranje taboriščne hierarhije, ki je bil vzvod za »politično prevzgojo«. Zgradba »Centra«, vrha taboriščne samouprave, je ena izmed redkih verodostojnih zgradb v »Žici«. Tam so vodje taboriščne samouprave usklajevali naloge, prejete od Udbe, izvajali delovne načrte ali sprejemali taboriščnike in sodelavce. Ta kraj je bil med taboriščnimi prebivalci še posebej osovražen. Taboriščniki so se namreč dobro zavedali, da so privilegirani taboriščniki, nastanjeni v »Centru«, podaljšana roka UDBe. Vodstvo »Centra« je imelo številne privilegije, o katerih so navadni taboriščniki lahko samo sanjali: postelje, neomejeno hrano in pijačo ter celo alkohol. Ni jim bilo treba delati, vendar so ukazovali. Podobne organizacijske modele, kjer so taboriščniki upravljali druge taboriščnike v imenu uprave, smo lahko našli tako v nacističnih taboriščih kakor tudi v sovjetskih gulagih.

Fotografija ostanka taborišča »Petrova rupa«
Avtor fotografije: Darko Bavoljak

Taborišče »Petrova rupa«, imenovano tudi »R-101« in »Manastir«/»Samostan«, je bilo sestavljeno iz velike vojašnice, kjer je bilo interniranih približno 130 ljudi, in manjše opečne zgradbe za taboriščno kuhinjo. Taborišče je bilo zgrajeno v približno deset metrov globoki jami, kakršnih so na Golem otoku izkopal več, ko so v obdobju med obema vojnama iskali rudo boksita. Pridržani so bili večinoma zapriseženi lbeovci, stari komunisti, voditelji Komunistične partije Jugoslavije pred prihodom Tita na oblast, ljudje z dolgoletno službo v Sovjetski zvezi, proslavljeni partizanski poveljniki itd. Vsi ti so bili zaradi svoje dolgoletne partijske zgodovine nenaklonjeni Titu in so večinoma podpirali Stalinovo stran. Da bi jih izolirali od drugih taboriščnikov, so jih postavili na to osamljeno mesto, kjer so bili izpostavljeni hudemu mučenju. Taborišče je bilo po razormiranju zasuto. Fotografija prikazuje lokacijo, kjer je bilo najverjetneje taborišče »Petrova rupa«.

Taboriščniki se žeje spominjajo kot ene izmed najtežjih tegob na Golem otoku. Zato je bil eden izmed najboljših položajev, ki bi ga taboriščnik v taborišču lahko dobil, vloga »vodarja«. Vodar je bila oseba, ki je imela nalogo deliti vodo med obrok ali delom. Vodar se je lahko odločil, da bo zapornikom dal več ali manj vode. Vodo je lahko pil tudi sam, kadar je hotel in kolikor je hotel, vendar je bil vedno v nevarnosti zaradi drugih taboriščnikov. Vsi so si želeli njegov položaj in bili so pripravljeni storiti vse, da bi to tudi dosegli. Vode preprosto ni bilo nikoli dovolj.

Poleg tega, da so bili taboriščniki včasih kaznovani z majhnimi porcijami vode, je bilo na Goli otok logistično težko dostaviti vodo. V ta namen je obstajal vodni nosilec »Izvir«, ki je taborišče oskrboval z vodo. Eden izmed načinov za premišljeno reševanje težave s pomanjkanjem vode na otoku je bila izgradnja velike poplavne ravnice, kjer se je zbirala deževnica.

Fotografija rezervoarja za vodo
Avtor fotografije: Darko Bavoljak

Goli otok ni bil samo prostor za mučenje in internacijo ljudi, temveč tudi zelo dodelan industrijski kompleks. Tajna policija je od samega začetka obstoja taborišča taboriščnike uporabljala za različne naloge – od gradnje taborišča, pogozdovanja otoka do izkoriščanja golootoškega kamna. Sčasoma so se razvile še druge proizvodne panoge, kot so predelava kamna, železa, lesa, popravilo ladij, pridobivanje peska itd.

Tajna policija UDBA je s temi dejavnostmi in trgovino z različnimi izdelki in surovinami z Golega otoka zaslužila veliko denarja. Na mestu prvega taborišča »Stara žica« so bile ustanovljene številne delavnice, ki so bile po letu 1956 preseljene na lokacijo v bližini pristanišča. Zanimivo je, da je na Golem otoku dolgo delovala tovarna teraco ploščic in da so z njenimi izdelki pokrivali številne javne ustanove po državi.

Fotografija delavnic na Golem otoku
Avtor fotografije: Darko Bavoljak

Fotografija kamnite zgradbe
Avtor fotografije: Darko Bavoljak

Kamnita zgradba je bila prva zidana zgradba na Golem otoku. Zgrajena je bila leta 1949 z delom zapornikov za potrebe nastanitve uprave taborišča in preiskovalcev. Po končani gradnji novega in večjega objekta za nastanitev uprave in preiskovalcev leta 1950 (glej točko 2) je bila v kamniti stavbi nameščena straža. V kasnejših obdobjih je kamnita stavba pogosto spreminjala svojo funkcijo.

VERA WINTER (1923–2015)

Vir: Zasebni album družine Winter

Vera Winter, rojena Barišič, je bila mlada referentka v eni izmed zveznih institucij v Beogradu, ko je bila poleti 1948 objavljena Resolucija Informbiroja. Enega izmed njenih znancev so prepoznali kot Stalinovega simpatizerja, kar je bil zadosten razlog, da je tudi ona postala sumljiva. Potem ko je dvema agentoma UDBE naivno povedala, da posluša Radio Moskva, so jo zelo hitro aretirali. Po težki preiskavi je bila deportirana v žensko taborišče na Golem otoku.

»One so imele srečo. Jaz sem bila v brigadi, ki je nosila kamen, in sicer od obale pa vse gor do hriba. Tisto, kar je bilo težko, razen samega nošenja kamna, je bilo to, da nismo imeli nikakršne obutve, temveč le nekakšne gumijaste opanke. To so bile pravzaprav stare avtomobilske gume, ki smo si jih z nečim povezali. Groza. In po kratkem času je iz nog začela teči kri, zato sem si morala strgati bluzo in narediti opanke (...). Najtežje mi je bilo težko fizično delo brez počitka. To nenehno nošenje kamnja ali cementnih vreč od jutra do večera. Do nedavnega so se na meni videle brazgotine, nekatere pa se še danes, čeprav je minilo že 60 let. To je prvo. Druga pa je bila duševna izčrpanost, tako zelo, da sem se znotraj zlomila. Nisem mogla več, sama pri sebi sem si rekla, naredila bom vse, kar bodo zahtevali od mene, samo da lahko tisti trenutek umrem. Si lahko to predstavljate?«

Izvleček iz intervjuja z Martinom Previšičem leta 2009 v Zagrebu

ŽENSKA TABORIŠČA

V času spora s Stalinom je bilo v taboriščih aretiranih in interniranih 862 žensk. Obtožbe so bile skoraj enake kot pri moških. Ženske so bile od trenutka aretacije fizično ločene od moških. Med preiskavo so bile v posebnih zaporih oziroma v posebnih delih zapora. Sodili so jim v ločenih sojenjih, nato pa so jih prepeljali v taborišča in zapore, kjer so bile ločene od moških. Prvo taborišče, v katerem so bile nastanjene od avgusta 1949 do januarja 1950, je bil Ramski rit, ki se nahaja na meji tedanje Jugoslavije z Romunijo. Taborišče je bilo na močvirnatem območju v bližini takratne sovražne države, zato so bile ujetnice kmalu premeščene v zapor Zabela v Požarevcu.

Po tem so bile ženske premeščene v taborišče na otoku Sveti Grgur, kjer so preživele približno eno leto – od aprila 1950 do aprila 1951, preden so bile premeščene na Goli otok v taborišče z imenom »Radilište 5« (R-V). Tu so prav tako preživele leto dni. V tem času, čeprav so bile na otoku skupaj z moškimi, niso bile v stiku z njimi. Po pričevanjih nekdanjih taboriščnikov in taboriščnic so se samo včasih videli od daleč.

Žensko taborišče na Golem otoku je bilo v posebej nedostopnem kraju, ki je imelo še posebej slabe vremenske razmere, ker je bilo izpostavljeno nenehnim sunkom vetra. Podobno kot v upravni strukturi moških taborišč so bile preiskovalke ženske, življenjski in delovni pogoji pa težki. Po Golem otoku so bile taboriščnice spet premeščene na sosednji otok Sveti Grgur, kjer so dočakale razpad taboriščnega sistema in svojo izpustitev na prostost.

Fotografija ostanka ženskega taborišča na Golem otoku
Avtor fotografije: Darko Bavaljak

Fotografija nekdanjih delavnic na Golem otoku, posneta iz zraka
Avtor fotografije: Bruno Loje

ALFRED PAL (1920–2010)

Avtor fotografije: Darko Bavoljak

Alfred Pal je bil grafični delavec in umetnik. Velik del njegove družine je preminil v holokavstu, sam pa je bil ujetnik italijanskih in ustaških taborišč. Leta 1943 se je pridružil partizanom. Po izbruhu konflikta s Stalinom je skoraj štiri leta preživel na Golem otoku. Leta 1949 je bil aretiran kot podpornik resolucije Informbiroja. Izpuščen je bil leta 1953. Pal se je kasneje spomnil, kaj mu je bilo najtežje v taborišču:

»Meni osebno je bilo najtežje ostati človek na Golem otoku. Verjamem, da je bilo tako za vse, kajti od posameznika se je zahtevalo nasprotno, kar se pričakuje od normalnega človeka. Tega nisem hotel početi in sem šel do konca. Nisem hotel tožariti svojih tovarišev, nisem hotel pretepati drugih kaznjencev, nisem hotel teči k preiskovalcu na raport. Plačal sem svojo ceno. Trikrat so me bojkotirali, večkrat pretepli, na koncu pa sem bil sinonim za »bando«. To je bila cena, vendar nisem hotel odstopiti niti pedi od tega, da ostanem človek na Golem otoku.«

Izvleček iz intervjuja z Martinom Previšičem leta 2009 v Zagrebu

GOLI OTOK – JUGOSLOVANSKA JAVNA SKRIVNOST

Jugoslovanska tajna policija je taboriščnikom prepovedala govoriti o Golem otoku in njihovih izkušnjah v taborišču. Pred izpustitvijo na prostost so morali taboriščniki podpisati t. i. »obvezo«, v kateri so se zavezali, da bodo molčali o dogodkih v taborišču pod grožnjo ponovnega zaprtja. Taboriščniki so se o Golem otoku večinoma pogovarjali samo z ljudmi, ki so jim najbolj zaupali. Tako je Goli otok že dolgo jugoslovanska javna skrivnost. Tema obračuna s Stalinovimi privrženci se je prvič začela prebijati skozi književnost konec šestdesetih let prejšnjega stoletja z romanom Dragoslava Mihailovića »Ko so buče cvetele«. Po Titovi smrti leta 1980 je bilo objavljenih več deset romanov (Isaković, Hoffman, Selenić, Mihailović), ki so temeljili na pričevanjih nekdanjih taboriščnikov, ki so to temo odprli v letih postopne liberalizacije družbe. Hkrati so se pojavljali kratki in zapozneli odmevi uradnega zgodovinopisja in opravičila ljudi iz državnega varnostnega aparata iz časa spora Tito–Stalin, ki so upravičevali obstoj internacijskega taborišča, češ da »bi brez Golega otoka celotna Jugoslavija postala Goli otok«. V zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja sta represija in nasilje v obdobju spopada s Stalinom postala tudi predmet igranih filmov, med katerimi med priljubljenimi izstopata »Balkanski vohun« in »Oče na službeni poti«. Pojav filmov, pričevanj in tako imenovane »književnosti Golega otoka« je močno vplival na jugoslovansko družbo, ki se je že spoprijemala s krizo. Kljub zgodovinskemu kontekstu nastanka taborišča so ugotovitve mučenja na Golem otoku in surovega represivnega aparata marsikoga še bolj razočarale in prispevale k naraščajoči krizi zaupanja v »jugoslovanski komunistični red«. Vendar pa je taborišče zaradi razpada Jugoslavije ostalo neraziskana tema, ne preveč zanimiva zapuščina nekdanje skupnosti novim državam naslednicam.

VLADIMIR BOBINAC (1923–2014)

Avtor fotografije: Zoran Petrič

Vladimir Bobinac je bil aretiran kot študent zgodovine na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Na Golem otoku je preživel dve leti. Po demokratičnih spremembah v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bil dostop na Goli otok dovoljen, je Bobinac začel voditi zasebne ogledе Golega otoka. Do svoje smrti je po poti popeljal na tisoče ljudi in pri tem delil svoje osebne izkušnje iz taborišča. Vladimir Bobinac je nekoč opisal svoje izkušnje z Golega otoka z naslednjimi besedami:

»Goli otok je množica. Goli otok nismo Alfred Pal, Pavle Ravlič ali jaz. Goli ni posameznik, ker je to množica. Goli je pretepanje prijatelja s strani njihovih vojnih prijateljev, prijavljanje eden drugega. To pa je težko opisati. Goli je kot Eisensteinov film o mornarskem uporu v Odesi, kjer ni glavnega igralca z lepimi zobmi, ampak glavno vlogo igrajo množice. Na Golem ni junaka, ker junak ne moreš biti dve ali več let. Junak umre ali ne umre v sekundi, medtem ko se na Golem umira leta in leta. Trpi se lahko le do določene mere, nato znoríš in postaneš del razjarjene črede, ki se bori in ogroža drug drugega. Edini pogoj za preživetje je postati del te črede. Težko je opisati, kako je golootoški sistem spremenil človeka, da je naredil vse, kar je moral. To je moj pogled na vse.«

Izvleček iz intervjuja z Martinom Previšičem leta 2010 na Krku

GOLI OTOK V SODOBNI HRVAŠKI KULTURI SPOMINA

Goli otok predstavlja enega izmed zgodovinsko in simbolno najpomembnejših krajev v sodobni zgodovini Hrvaške. Negostoljuben otok ob vznožju Velebita je jugoslovanski komunistični režim označil za osrednje mesto zatiranja nesomišljenikov. A kljub zgodovinskemu in simbolnemu pomenu danes o obstoju nekdanjega taborišča, kasneje zapora, pričajo samo še opustošene porušene stavbe, ki propadajo na skalnatem območju otoka.

Pozornejši obiskovalci otoka bodo opazili tudi nekaj informativnih tabel oziroma spominskih plošč, posvečenih žrtvam, ter turistično-gostinske vsebine zelo dvomljive primernosti. Trenutno samo sanjamo o muzejsko-izobraževalni ustanovi, ki bi tematizirala »Goli otok« na temelju strokovnih znanstveno-raziskovalnih, muzejsko-didaktičnih in pedagoških standardov.

Razdejanje prostora nekdanjega taborišča, kasneje zapora, nazorno ponazarja odnos hrvaške države in hrvaške družbe do Golega otoka in njegovih žrtev. Goli otok in njegove današnje žrtve so samo ena v vrsti sekundarnih tem v kulturi spomina, ki so prepuščene skrbi redkih navdušencev, ki jih družinska zgodovina najpogosteje povezuje s to bolečo temo. Glede na pomen tematiziranja diktatur pri gradnji demokratične politične kulture in tudi na izrazito vlogo komunistične represije v kulturi spominjanja na večino sodobnih postkomunističnih družb v Evropi se postavlja vprašanje, zakaj je tako.

Razlogi za skromno prepoznavnost Golega otoka v hrvaški kulturi spomina so številni. Ko že govorimo o obrobni zastopnosti teme Golega otoka v hrvaški kulturi spomina in redkem izražanju empatije do žrtev, je treba za začetek povedati, da ambivalenten odnos do žrtev prevzgojnih taborišč sega v obdobje socialistične Jugoslavije. Kombinacija nepoznavanja okoliščin aretacij, deportacij in bivanjskih razmer zapornikov na Golem otoku na eni strani ter strahu pred sovjetsko invazijo in njenimi posledicami na drugi strani je povzročila

sumljiva vprašanja, ki še vedno oblikujejo javno mnenje o tej temi. Nekatera od teh vprašanj so: ali so bili na Golem otoku politični zaporniki ali navadni kriminalci? Če so bili politični zaporniki, ali so bili res goreči Stalinovi zagovorniki? Če so bili stalinisti, kaj drugega bi sploh lahko storili, razen da bi jih internirali na osamljenem mestu? Če niso bili stalinisti, kako so se sploh znašli v situaciji, da so jih aretirali in internirali?

Dejstvo je, da so bili nekateri taboriščniki na Golem otoku goreči zagovorniki Stalina, kar otežuje situacijo s priznavanjem statusa žrtev in tistim zapornikom, ki so končali na Golem otoku samo zato, ker jih je nekdo zlonamerno obsodil kot domnevne zagovornike Resolucije Informbiroja. Politične elite komunistične Jugoslavije so skušale prikriti ali upravičiti politično represijo nad nasprotniki, kar deloma pojasnjuje ambivalenten odnos do Golega otoka v socialistični Jugoslaviji. Molk, samovoljna konstrukcija upravičenosti in obrekovanje političnih nasprotnikov so legitimizirane strategije v kateri koli diktaturi.

Fotografija gradbenega objekta na Golem otoku leta 2018
Avtor fotografije: Boris Stamenić

Po zaprtju zopora in odhodu zadnjih zapornikov konec osemdesetih let 20. stoletja je bila načrtovana gradnja turističnega letovišča na otoku, vendar je načrte za razvoj turizma na otoku prekinil začetek vojne na Hrvaškem leta 1991. Čeprav se nahajajo zunaj območja, ki so ga prizadeli vojaški spopadi, so bile stavbe nekdanjega zopora na Golem otoku temeljito izropane, opustošene in pozabljene. Živinorejci iz okoliških naselij uporabljajo Goli otok za pašo ovac, ki neovirano tavajo po otoku.

Vendar odgovor na vprašanje, zakaj žrtve politične represije na Golem otoku niti danes v demokratičnem, postkomunističnem redu ne najdejo nedvoumnega spoštovanja in širokega družbenega priznanja, zahteva podrobnejši vpogled v sodobno hrvaško kulturo spomina in vrednostno-ideološke okvirje sodobne hrvaške družbe.

Prvi razlog za marginalizacijo Golega otoka v hrvaški kulturi spomina je etnična struktura zapornikov. Po letu 1990 je v postkomunističnih družbah prevladovala etnocentrična zgodovinska politika. Sorazmerno nizek odstotek Hrvatov med taboriščniki ga ne šteje kot kraj nacionalnega trpljenja.

Drugi razlog je ideološka usmerjenost žrtev. Ne glede na to, ali so bili privrženci Resolucije Informbiroja ali ne, so bili številni zaporniki prepričani komunisti, Jugoslovani in veterani Ljudske osvobodilne borbe. To dejstvo se prav tako negativno odraža tudi v njihovem dojemanju v delu hrvaške družbe. Goli otok zaradi ideološke usmerjenosti velikega števila zapornikov ne sodi v nove zgodovinske pripovedi. Čeprav je Goli otok javno prepoznan in priznan kot simbol represije v komunistični Jugoslaviji, na Hrvaškem ne predstavlja osrednjega elementa protikomunističnega diskurza, kar posledično zmanjšuje njegovo splošno prepoznavnost.

Tretji razlog za marginalizacijo Golega otoka v hrvaški kulturi spomina je domovinska vojna oziroma dejstvo, da je bila vojna za hrvaško neodvisnost potrjena kot osrednja vrednota in identitetni simbol hrvaške družbe v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja. Vojna v kontekstu razpada socialistične ureditve in večnacionalne federacije predstavlja kolektivno izkušnjo, ki Hrvaško loči od večine postkomunističnih družb v Evropi in deloma pojasnjuje razlike v odnosu do spominjanja moderne preteklosti.

Po drugi strani pa je treba poudariti, da se večkratna izkušnja vojn in ideološko motiviranega nasilja na področju Hrvaške v 20. stoletju danes odraža v počasnem, vendar opaznem trendu pluralizacije hrvaške kulture spomina in vsaj implicitnem sobivanju nekoč nezdržljivih nasprotij. Čeprav gre za bistveno pozitiven proces, ima pluralizacija kulture spomina tudi zaznavanje konkurence med žrtvami in daje občutek v javnosti, da »drugi skrbijo samo za svoje, naših žrtev pa ne vidijo in ne priznajo«, kar posledično vodi v nove delitve in konflikte.

V kakšni meri politično nasilje in njegove žrtve zasedajo del javnosti, je razvidno iz ogorčenih komentarjev na portalih in družbenih omrežjih. Anonimnost udeležencev razprav na internetu zagotovo prispeva k radikalnosti izraženih stališč, ki se pogosto spremenijo v žalitve in grožnje. Hkrati se vse več ljudi umika razpravam v javnem prostoru, prestrašeni zaradi sovražnega govora ali izjave, da jih zgodovina ali politika ne zanimata. V takih okoliščinah žrtve političnega nasilja pogosto padejo v ozadje in postanejo popolnoma nepomembne.

Pozitivno je, da je na spominskih slovesnostih na Golem otoku mogoče videti vladne predstavnike ali vsaj njihove odposlance z vencem. Predstavniki političnih institucij Republike Hrvaške obiščejo Goli otok najpogosteje 23. avgusta ob evropskem dnevu spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. Toda med pošiljanjem odposlancev z vencem in izgradnjo muzejsko-izobraževalne infrastrukture s kvalificiranim osebjem in programi je dolga pot, ki zahteva precejšnjo vlaganja ter pripravljenost različnih političnih in družbenih akterjev, da podprejo ta postopek.

Fotografija pristanišča na Golem otoku leta 2018
Avtor fotografije: Boris Stamenić

Kljub pomanjkanju spominske ustanove in spremljajočih vsebin je zanimanje domačih in tujih obiskovalcev za ogled Golega otoka spodbudilo razvoj turistične infrastrukture v pristojnosti podjetnikov iz okoliških naselij na Krku, Rabu ter Senju in Jurjevu. Nekdanje taborišče oziroma zapor na Golem otoku se uporablja za oglaševanje izletov in izdelovanje spominkov, ki banalizirajo trpljenje zapornikov Golega otoka. Obiskovalci se lahko po kamnitih poteh vozijo po otoku s prikolico, ki jo vleče traktor z napisom »Goli Express« [sic]. Obiskovalcem je na voljo tudi gostinski objekt »Pržun«, ki v lokalnem narečju pomeni »Zapor«. Otok občasno obiščejo tudi t. i. »Party ladje«, s katerih se sliši glasna glasba.

Literatura

- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990.
Bilić, Đuro. *Goli otok i Dabrovine*, Zagreb 1998.
Bobinac, Vladimir. *Informbiroovac: uspomene iz Titova Alcatraza*, Zagreb 2017.
Ćuruvija, Slavko. *Ibeovac: ja, Vlado Dapčević*, Beograd 1990.
Ercegović Miloš, Josip. *Šest godina u paklu Golog otoka*, Rijeka 2002.
Hrast, Radovan. *Viharnik na razpotjih časa*, Ljubljana 2007.
Isaković, Antonije. *Tren 2*, Beograd 1982.
Jovanović, Dragoljub. *Muzej živih ljudi - tom I*, Beograd 1990.
Lebl, Ženi. *Ljubičice bela – Vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990.
Mihailović Dragoslav. *Kad su cvetale tikve*, Beograd 1987.
Mihailović, Dragoslav. *Goli otok 1*, Beograd 1990.
Marković, Dragan. *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987.
Nikčević, Tamara. *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd 2010.
Previšić, Martin. *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019.
Simić, Mihajilo. *Na Golom otoku*, Beograd 1990.
Zemljar, Ante. *Pakao nade*, Zagreb 1997.

Impresum

Friedrich-Ebert-Stiftung
Regionalna pisarna za Hrvaško in Slovenijo,
Praška 8, 10000 Zagreb, Croatia

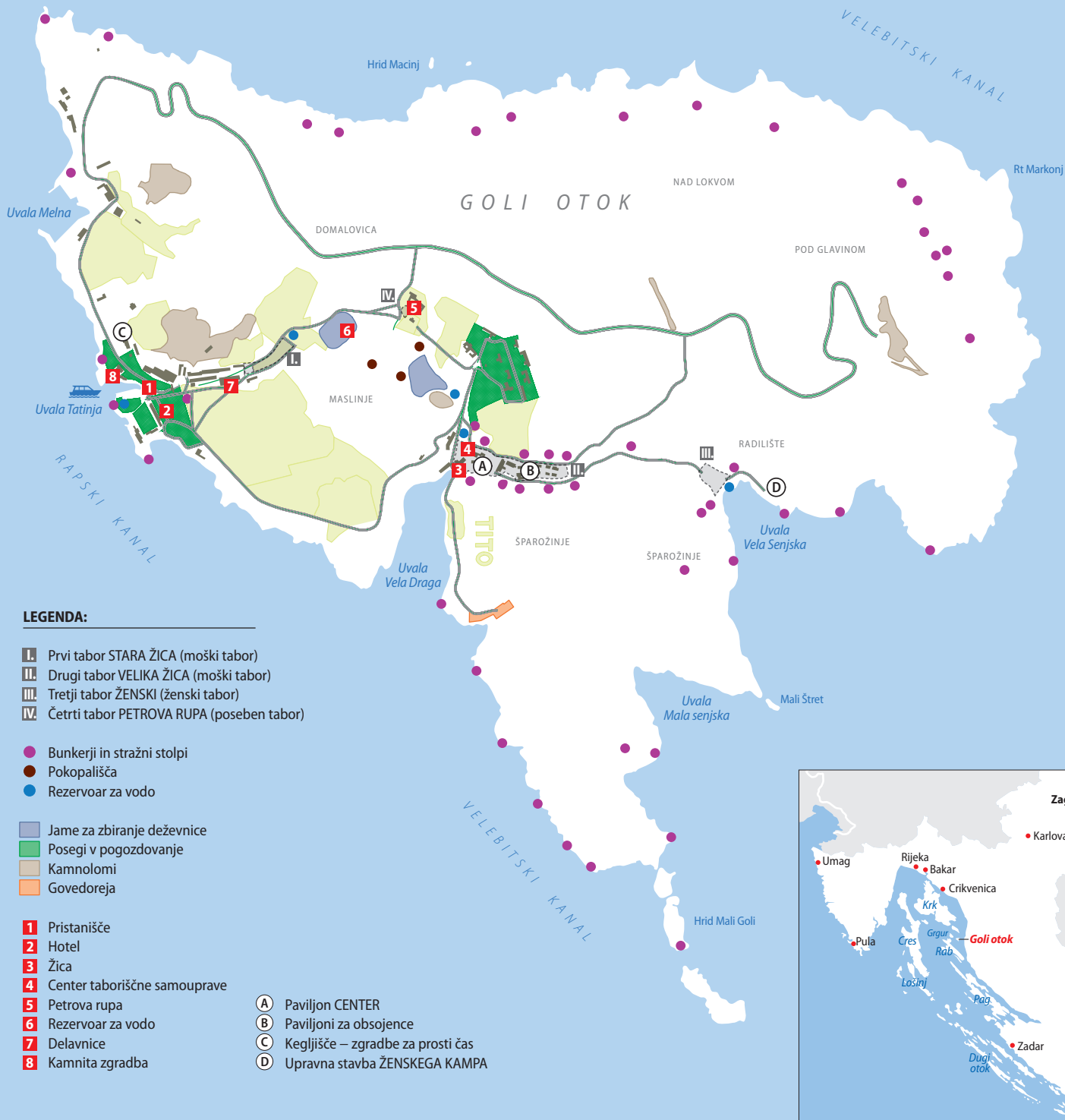
Za izdajatelja: Türkan Karakurt, e-pošta: tuerkan.karakurt@fes.hr
www.fes.hr

Fotografije: Arhiv Združenja Goli otok »Ante Zemljar«, zasebni arhiv dr. Martina Previšića, zasebni album družine Winter, Darko Bavoļjak, dr. Boris Stamenić, Bruno Loje, Državna geodetska uprava
Fotografija na naslovnici: Stražarnica na Golem otoku. Avtor: Darko Bavoļjak
Leto: 2020

Komercialna uporaba vseh medijev, ki jih izdaja Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), ni dovoljena brez predhodnega soglasja FES-a.
Mnenja, izražena v tej publikaciji, izražajo stališča avtorjev in ne odražajo nujno stališč FES-a ali organizacije, v kateri avtorji delajo.

GOLI OTOK 1949–1956

0 50 100 500m

Avtorji:

Martin Previšić je docent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu. Je nosilec katedre, usmerjene k sodobni zgodovini Hrvaške in Jugoslavije po letu 1945. Doktorsko disertacijo z naslovom »Zgodovina informibrojevskega taborišča na Golem otoku 1949–1956« je zagovarjal leta 2014 na Filozofski fakulteti v Zagrebu.

Boris Stamenić je koordinator programskega področja »Kultura spomina« v združenju »Documenta – Center za soočanje s preteklostjo« ter predavatelj in trener na področju državljanske vzgoje mladih in odraslih. Doktorsko disertacijo z naslovom »Politično življenje igre. Sinjska alka kot medij politične legitimnosti v 20. stoletju« je zagovarjal leta 2015 na univerzi Humboldt v Berlinu.

Vladi Bralić je ustanovitelj in direktor projektne pisarne »Arhitekturno-gradbeni studio« na Reki. Diplomiral je na Fakulteti za arhitekturo v Zagrebu. V okviru doktorskega študija na isti fakulteti pripravlja disertacijo o arhitekturi taborišča za politične zapornike na Golem otoku.